

1.4. AZ IGAZSÁGRÓL

Mi az, hogy „igaz”?

Miben különbözik egy helyes és egy hamis ítélet? Nem formájában, nem nyelvi megjelenésében. Valamely ítélet érvényességéről a logikai vagy nyelvi analízis többnyire semmit sem mond. Nagyon átlátszónak kell lennie annak a hazugságnak (vagy nonszensznek, vagy tévedésnek), amely formailag is rajta-csíphető. Hogy már a hazugságnál maradjunk, vegyünk egy ilyen kijelentést: „én hazug vagyok”. Ez a kijelentés nyilvánvaló ellentmondást tartalmaz, már a logikai elemzés leleplezi, mert hiszen sem a hazug ember nem mondhatja (mint igazat), sem az igazmondó (mint hazugságot). Ilyesmit tehát senki sem mondhat, ez az ítélet egyáltalán nem mondható.

A nyelv lehetőségei között előfordulnak ilyen különös figurák, kivételek.* De az ítéletek igazsága logikai vagy nyelvi úton általában nem dönthető el. Egy kijelentést, hogy érvényességéről nyilatkozhatunk, vonatkoztatni kell valamire.

Mire kell vonatkoztatni?

Nos, a valóságra, természetesen, saját tárgyára, természetesen; arra kell vonatkoztatnunk, amire az ítélet csakugyan vonatkozik.

Minden ítélet valamely tényállást rögzít. A helyes ítélet helyesen, a téves hamisan rögzíti azt a tényállást, amire vonatkozik. Az igazság eszerint valamely felismert tényállás hiteles rögzülése a nyelvben.

Adva van egyrészt valamely valóságbeli tény, adva van másrészt egy nyelvi jelenség – egy mondat. Két külön szféra, amelyek

* Ezek a figurák fontos bizonyítékok arra, hogy valóság és nyelv, valóság és gondolkodás *nem* egyneműek.

között nem kölcsönös, hanem csak egyirányú a vonatkozás. A nyelvi jelenség a tényállást szögezi le, arra vonatkozik; a tényállásnak nincsen vonatkozása a nyelvre, egészen független attól.

Amiből magától értetődően következik, hogy egy ítélet érvényességéről csakis a tényállás pontos ismeretében nyilatkozhatunk; annak ismeretében, amit leszögez, amire vonatkozik. A függő kontrollja csakis a független lehet.

Az igazság eszerint valamiféle megfelelés a valóságbeli tény és annak nyelvi megjelenése között. Miben áll, hogyan jön létre a valóságbelinek és a nyelvinek ez a megfelelése? Lehetséges-e egyáltalán?

A nyelv is valóság, noha csak megszorítással. Olyan valóság, amely csak a kultúrában, csak a fejünkben van, amely *jelentésében* funkcionál. A szavak dolgokat, jelenségeket, viszonylatokat: helyesen vagy helytelenül megalkotott fogalmakat jelentenek. A mondat mintegy kimondja, szavak összefüggéseivel modellálja azt a valóságbeli összefüggést, amire vonatkozik. Az ítéletben jelentések szerveződnek új jelentéssé. Ha a szavak tényleges, valóságbeli tényeket jelölnek, mondatbeli megszervezésük pedig tényleges, valóságbeli összefüggést modellál*: az ítélet igaz lesz. Akár a szavak jelentése hamis (ha például helytelenül megalkotott fogalmakat jelölnek), akár mondatbeli összefüggésük tér el a valóságbeli összefüggéstől, az ítélet hamis.

Ott tartottunk tehát, hogy a nyelvileg kifejezett igazság próbája a valóságbeli tényállásra való vonatkoztatás. *Igaz az, ami megfelel a tényeknek*; az igazságról ennél több nem mondható. Minden ítélet valamely tény pontos nyelvi reprodukálását ígéri. Ahhoz tehát, hogy egy ítélet érvényességéről nyilatkozhatassunk, birtokában kell lennünk a valóságbeli tény pontos ismeretének. Csak az a bökkenő, hogy amit mi a valóságbeli tény pontos ismeretének nevezünk, ami tehát az igazság egyetlen kontrollja volna: az szintén nyelvileg jelenik meg, szintén szavak összefüggésében ölt testet. Az ítélet kontrollja szintén ítélet. Egyazon tényre vonatkozó két különböző ítélet ugyanazzal az igénnyel lép fel, hogy tudniillik vala-

* Hogy mi módon modellálhatnak grammatikai összefüggések valóságbeli összefüggéseket, ez volna itt az igazi kérdés, de erre csak az általános nyelvelmélet válaszolhat.

mely tényállás hiteles nyelvi modellje. Az igazság így aztán gyakran a nyelvi szféra belügyeként jelenik meg. Azt akarom mondani, hogy az igazság (a legbanálisabb evidenciákat leszámítva) mindig vitatható. A vita mindig a tényállás pontos ismerete körül forog.

Mi tehát a helyzet? Igaz az, amit mi igaznak tartunk? Szubjektív, önkényes minden ítélet? *Igazság* voltaképp nincsen? Aki ilyesmit állít, vagy azt vonja kétségbe, hogy a nyelv modellálni képes valamely tényt, vagy azt, hogy a valóság összefüggésrendszere egyáltalán átlátható. Az agnosztikus *vagy* szemantikai, *vagy* ismeretelméleti alapon agnosztikus. Ez az álláspont azonban önellentmondó, mert hogyan tarthatnánk igaznak egy ítéletet, amely éppen az igazság lehetőségét tagadja? Olyan ez éppen (ugyanaz a nyelvi figura), mintha valaki azt mondaná: én hazug vagyok.

Minden igaz ítélet tényállást szögez le, ennek ellenére az igazság nem bármely tényállás pusztá megállapítása. Az, hogy „a fenyő lombja zöld”, magán viseli ugyan az igazság minden szükséges jegyét, mégsem ilyesmit szoktunk igazságnak nevezni. Az igazság túlmegy valamely tapasztalati tény nyelvi leszögezésén; a valóság rejtettebb tényeit, távolabbi összefüggéseit modellálja. Hogy teheti ezt? Az emberi ész csodálatos képessége folytán, hogy induktív úton fogalmakat alkot, s ezekkel logikai műveleteket végez, vagyis azáltal, hogy absztrakció és következtetés útján képes feltárni a valóság általános és törvényszerű vonásait. Ami méltó az igazság névre, az olyan ítélet, amely a világfolyamat törvényeit szögezi le. Könnyű belátni, hogy minél általánosabb érvényű valamely igazság, annál nehezebb összevetni a valóságbeli ténnyel, tehát annál könnyebben vitatható. Az ilyen ítéletek egyetlen lehetséges kontrollja a pozitív tudomány. De mert a pozitív tudomány ítéletei szintén nyelvileg jelennek meg: minden tudományos ítélet tudományosan vitatható. Egyetlen kivétel ez alól a matematika, éspedig azért, mert evidenciákból kiinduló deduktív tudomány. „A matematika az igazság privilegizált nyelve.” Mihelyt (helyes) matematikai formulát öltött, a tudományos ítélet továbbépíthető ugyan, de tovább nem vitatható.*

* Az „igazság”, mihelyt nyelvileg fejeződik ki, mint látjuk, tényleg roppant problematikus. De élek a gyanúperrel, sokan csak azért tagadják, mert nem szeretik.

Egyes ítéletek azonban olyan tényállást szögeznek le, amelyről valóban nem lehet semmiféle ismeretünk. Ezeknek érvényéről vagy érvénytelenségéről csakugyan nem mondhatunk semmit. Szokott példámat idézem. Kant pompás fogalmi spekulációval arra a következtetésre jutott, hogy a világ öröktől fogva létezik. Aztán meg arra, hogy a világnak kezdete volt. Minthogy az adott tárgyra vonatkozólag nem rendelkezünk ismeretekkel, nem is nyilatkozhatunk arról, hogy a két ellentmondó ítélet közül melyik igaz. Hiába vitatkoztak rajta évszázadokig, ez a probléma egyáltalán nem vitatható.* A kanti antinómiák összességükben éppen azt mondják: erről a tényállásról nincs ismeretünk, nem alkothatunk róla érvényes ítéletet. Nem alkalmas rá a nyelv, a fogalomrendszer – nem alkalmas rá az agyunk.

Az igazság biológiai szempontból: információ. A viselkedés hatékony megszervezését, magát az alkalmazkodást teszi lehetővé. Ezért abszolút biológiai érték. Az igazság az emberközösség kohéziójának legfontosabb feltétele. Ezért abszolút kulturális és erkölcsi érték. Fogalmi rendszerünk nem mindig teszi lehetővé a valóságbeli tényállás pontos nyelvi modellálását. Sohasem voltunk és nem is leszünk a teljes igazság birtokában. De aki az igazságnak legalább az elvi lehetőségét nem ismeri el: az ész és a nyelv hatékonyságát, az emberi lét és kultúra lehetőségét tagadja. Lehet, hogy igaza van?

* Aki mégis állást foglal egy ilyen kérdésben, azt nevezzük mi hívó embernek. A hit szerint állásfoglalás egy eldönthetetlen kérdésben – ezért nevezte Pascal fogadásnak.